

PAPER DETAILS

TITLE: II. DÜNYA SAVASI ÖNCESİ ALMANYA'NIN YILLIK TÜRKİYE POLİTİK RAPORLARI

AUTHORS: Muzaffer Deniz

PAGES: 56-74

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3982529>

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ALMANYA'NIN YILLIK TÜRKİYE POLİTİK RAPORLARI

Muzaffer DENİZ¹

Özet

II. Dünya Savaşı ile ilgili çok sayıda eser bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Türkiye politikasına dair az sayıda da olsa yayınlar mevcuttur. Bununla birlikte Alman arşivlerinde Türkiye konusu üzerinde çalışılan araştırma sayısı yetersiz olup Alman kaynakları büyük ölçüde taranmamıştır. Bunun yanı sıra Türk Dışişleri Bakanlığı arşivinin araştırmacılara açık olmaması da önemli bir sorun/etken olarak bu alanda kendini hissettirmektedir. Dünya II. Dünya Savaşı'na doğru giderken Almanya'nın Türkiye'nin iç ve dış politikası hakkında değerlendirmelerini içeren 1938 ve 1939 yıllarına ait raporların bu bağlamda alana katkı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu dönem Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ile Alman raporlarında özellikle vurgulanan, Atatürk sonrası Türkiye'nin yürüttüğü politikaların değişip değişmeyeceği, nereye evrileceği konusu da dikkat çekmektedir. Almanya özellikle Hitler'in iktidarı ele geçirmesi sonrasında Türkiye ile ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkilerini artırmaya yönelmiştir. Bu bağlamda savaş öncesinde Türkiye'nin en büyük ticarî partneri olmuştur. Almanya bu ekonomik güç ve etkisinin siyasal alanda da yansımalarının olacağını/olması gerektiğini de hesaba katmıştır. Bu çalışmada yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Almanya'nın Türkiye değerlendirmeleri arşiv belgeleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Alman raporları, Türkiye, İç ve dış politika

Abstract

There exists a substantial body of literature regarding World War II. Although there are a few publications concerning Germany's policy towards Turkey during World War II, the number of studies focusing on this topic within German archives is inadequate, and German sources have largely remained unexplored. Additionally, the inaccessibility of the Turkish Ministry of Foreign Affairs archive to researchers constitutes a significant issue in this field. It is believed that reports from 1938 and 1939, containing Germany's assessments of Turkey's domestic and foreign policies as the world approached World War II, will contribute to the field. Moreover, this period is noteworthy due to the death of Mustafa Kemal Atatürk, the founder of modern Turkey, and the subsequent German reports emphasizing the potential shifts in Turkish policies post-Atatürk. Following Hitler's rise to power, Germany aimed to enhance its economic, political, and cultural relations with Turkey, becoming Turkey's largest trading partner before the war. Germany anticipated that its economic influence would have corresponding political repercussions. This study seeks to elucidate Germany's assessments of Turkey through archival documents within the aforementioned context.

Keywords: World War II, German reports, Türkiye, Domestic and foreign policy

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye. muzaffer.deniz@windowslive.com, ORCID: 0000-0001-9331-7012.

GİRİŞ

Bu araştırma Berlin’de bulunan Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde incelenen belgeler üzerinde yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı arşivi araştırmacılara çok sayıda basılı ve görsel materyal sunarak araştırmacıların ilgi duydukları konu ve/veya dönemlerin aydınlatılması ve yorumlanmasında, bilgilerin işlenmesinde kullanılacak binlerce belgeyi barındırmaktadır. Bu çalışma, II. Dünya Savaşı arifesinde, büyük savaş hazırlığındaki Almanya’nın Türkiye değerlendirmeleri konusuna katkı sunmayı amaçlamıştır. Çalışma, Alman diplomatik misyonunun 1938 ve 1939 dönemine ait yıllık raporlarını kapsamaktadır. Bu raporlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Almanya’nın, Türkiye’yi ekonomik olarak kendine daha çok bağlama ve bu araçla politik açıdan da etkisi altına alma isteğini gözlemek mümkündür.

Bahsedilen bu iki yıla ait içerisinde Türkiye’nin ekonomi, toplum, savunma, jeopolitik alanlarını da içeren iç ve dış politika başlıklarında düzenlenen ikişer raporun Türkçe çevirileri aynen verilmiştir. İstisnai olarak yalnızca, anlamı tamamlayıcı öğelere yer verilmiştir. Bu öğeler de araştırmacı tarafından parantez içerisinde cümlelere eklenmiştir. Bunun dışında yorum ve değerlendirmelere yer verilmemiş, açıklama gereken yerlerde dipnotlarla aydınlatıcı bilgiler eklenmiştir. Bu bağlamda çalışma, daha çok bir başvuru kaynağı olarak düşünülmüştür.

Bu açıklamalardan sonra incelenen döneme giden tarihsel süreçle ilgili ilk önce Almanya’da Nazi iktidarının tarihsel arka planına bakmak gerekir. Alman emperyalistleri ve Hitler diktatörlüğü işbirliği içerisinde 1933 yılında Almanya’da iktidarı ele geçirdikten sonra öncelikle Avrupa’da, sonrasında da küresel egemen güç olma politikalarını kapsamlı, aşamalı ve hızlı bir biçimde uygulamaya koydular. Hatta savaş yöntemlerine bu durumla örtüşen biçimde “Blitzkrieg/yıldırım savaşı” adını verdiler.

Alman emperyalizminin yukarıda belirtilen küresel amaçları içerisinde Türkiye’yi, bulunduğu konumunun yanı sıra İran ve Arap ülkelerini, Alman emperyalizmine bağlayacakları zengin ve ucuz hammadde depoları olarak görmekteydiler. Çünkü savaş durumunda Britanya filosu okyanus ötesinde olan yolları kapasa da Orta Doğu ve Balkanlar petrol, krom, bakır, mangan, yün ve tiftik ile Alman silah sanayini besleyecekti. Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi, Alman generalleri, Büyük Britanya ve Fransa’nın Orta Doğu’daki konumunu ve Hindistan ile olan bağlantılarını Türkiye üzerinden tehdit etmeyi planlıyorlardı. Bunun ötesinde, Almanya’nın Orta Doğu’ya konuşlanması, Sovyetler Birliği’nin güneyinden saldırabilme olanağını da getiriyordu. Bu nedenle faşist Almanya, ekonomik açıdan eskisi gibi zayıf olan Türkiye’yi politik ve ekonomik araçlarla egemenlik alanı içine çekmeye çalışıyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan anlaşmalar gereği kesilen ilişkiler 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan dostluk antlaşması ve hemen sonrasında ilk Alman elçisi Rudolf Nadolny’nin Türkiye’ye gelip güven mektubunu sunmasıyla yeniden başlar. Bu gelişmeden bir süre sonra aynı yıl içinde Kemalettin Sami [Gökçen] Paşa Berlin’e giderek 8 Ekim 1924 tarihinde güven mektubunu Almanya’ya sunar. Bu şekilde başlamış bulunan Türk-Alman ilişkileri, Hitler’in iktidara geldiği 1933 yılına kadar düşük düzeyde ama dostane bir şekilde devam eder.²

Nazi iktidarı ile birlikte bu durum değişmiştir. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü verilerine göre 1934 yılında Almanya’dan yapılan ithalat 29.348.992 TL iken 1938 yılında bu tutar iki kattan fazla artarak 70.410.832 TL olmuştur. Almanya’nın

² Deniz, Muzaffer. *Alman Belgelerinde Türk-Alman İlişkileri (1923-1931)*, İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 22, 25.

Türkiye'nin dış ticaretindeki baskın gücünün bundan daha somut göstergesi ise Türkiye'nin toplam ithalâtının Almanya'dan yapılan ithalâta oranı ile İngiltere ve Fransa'dan yapılan ithalâta oranlarıdır. İlk gösterge olarak 1938 yılında Türkiye'nin toplam ithalâtı 149.386.689 olup Almanya'dan yapılan ithalat neredeyse toplam ithalatın yarısıdır. Diğer bir göstergeye göre de İngiltere'den 1934-1938 yılları arasındaki beş yılda yapılan ithalât 47.278.725 TL ve yine aynı dönemde Fransa'dan beş yılda yapılan ithalât toplamı 16.171.475 TL'dir. Bu verilere göre İngiltere ve Fransa'dan beş yılda yapılan toplam ithalât 63.450.200 TL olup Almanya'dan yalnızca bir yılda, 1938 yılında yapılmış olan 70.410.832 TL tutara bile ulaşamamıştır.³

Çalışmada incelenen diğer yıl olan 1939 yılına ait yine Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü verilerine göre Almanya Türkiye'nin dış ticaretindeki baskın gücünü artırarak sürdürmüştür. Buna göre, 1939 yılında Türkiye'nin toplam ithalâtı 118.248.934 TL olup Almanya'dan yapılan ithalat, toplam ithalatın yarısından fazla gerçekleşerek 62.142.000 TL'ye ulaşmıştır. Dış ticarete İngiltere ve Fransa'nın payı yukarıda verilen önceki dönemlerle benzer özellik göstermektedir. Bahsedilen yılda İngiltere'den yapılan ithalât yaklaşık 7.888.000 TL, Fransa'dan yapılan ithalât da yaklaşık 2.236.000 TL'dir.⁴ Bu yıllara ait ihracat verileri incelendiğinde bu veriler de benzer bir nitelik göstermektedir.

Dönemin ekonomi politikasının genel çizgisi ortaya konulacak olursa; incelenen dönemin öncesi ve sonrası da dahil olmak üzere 1933-1945 döneminde dış ticaret açığı/cari açık verilmemesi hükümetlerin en öncelikli ilkesi olmuş ve 1938 yılı dışında sürekli dış ticaret fazlası verilmiştir⁵. Almanya'nın dış ticaretteki baskın konumu ve bu konumunu daha da güçlendirmek için krediler ve başka araçlarla cazip öneriler sunmasına karşın Türk Hükümeti, cari açık ve borçlanma konusunda çok titiz davranmıştır. Bu duyarlılık Osmanlıyı sona erdiren dış borçların da önemli etken olduğu "yarı bağımsızlık" tarihsel deneyimin sonucu olarak değerlendirilebilir. İncelenen dönemde de ülkede karar verici konumda bulunanların büyük çoğunluğunun Osmanlı bürokrat, politikacı, asker ve aydınlardan oluşmasının rolü olduğu göz ardı edilmemelidir. Yukarıda verilen devletin istatistik verileri ile görevli kurum olan TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü'nün *İktisadî ve İçtimai Türkiye/ Rakamlarla Türkiye'de Maliye* adlı yayınının önsözü aşağıdadır:

Cumhuriyet rejimi, memleketi; kasaları boş, elleri kapitülasyon, düyünü umumiye... gibi ağır zincirlerle bağlanmış; ayrıca sırtına da ezici yükler yükletilmiş bir halde, felaket ve iflâsı uçurumun tam kenarına sürüklenmiş bir vaziyette, tesellüm etmişti... İşte, Cumhuriyet rejimi tam bu sırada bütün kudret ve kuvvetiyle memleketin elinden tutmuş, onu felaket uçurumuna yuvarlanmaktan... kurtarmıştır.⁶

Yukarıda ifade edilen bütün açıklamalara karşın Almanya yine de Türkiye'yi hem ticarî partner hem de politik partner yapmak için çok gayret göstermiştir. Becerikli ve bir zamanlar Almanya'da başbakanlık görevini de yürütmüş olan ünlü siyasetçi Franz von Papen'i 1939 yılında Türkiye büyükelçisi olarak atamıştır. Bu atama, Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önemi göstermektedir. Papen de bu görevini bütün enerjisini ve siyasi yeteneğini

³ TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Haricî Ticaret Yıllık İstatistik 1938*, Kısım 2, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1939, s. III-IV, IX.

⁴ TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Haricî Ticaret Yıllık İstatistik 1939*, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara (1940), s. I, IV.

⁵ Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, *Türkiye Ekonomisi*, Ed. Metin Toprak, Nazım Çatalbaş, Eskişehir 2015, s. 229.

⁶ TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İktisadî ve İçtimai Türkiye/ Rakamlarla Türkiye'de Maliye*, Sümer Matbaası, Ankara 1943, s. (1).

kullanarak hakkıyla yürütmüştür. Ancak bütün enerjisi, ikna kabiliyeti ve ustalığına karşın Türkiye'yi kendi tarafına çekmeyi, yani siyasi partner yapabilmeyi becerememiştir. Bu konuda ilerleme sağlayamayınca Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasını sağlayarak ticari ilişkileri geliştirmeye odaklanmıştır. İncelenen dönemde Türk-Alman ticareti büyük gelişme göstermiştir. Öyle ki Türkiye'nin dış ticaretine Almanya egemen olmuştur.

Ekonomik ilişkiler bu yönde evrilirken II. Dünya Savaşı yaklaştıkça Avrupa'nın Türkiye'ye ilgisi artar. İlk olarak Almanya, 1930'dan sonraki yıllar içinde, Türkiye'yi ekonomik nüfuz alanına bağlar. 1936'dan sonra Fransa ve İngiltere arayışına kapamaya çalışır. 1936'da Boğazların askerden arındırılmış bölge olmasından vazgeçilir. İngiltere, 27 Mayıs 1938'de Türkiye'ye 16 milyon İngiliz lirası borç verir. Bundan yaklaşık altı ay sonra Alman Ekonomi Bakanı Funk ihtiyaç duyduğu kredinin Almanya tarafından sağlanması görüşmeleri için Türkiye'ye gelir. Funk, Hitler'in Türkiye ile bir ittifak Antlaşması yapmak istediğini belirtir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, bunun mümkün olmadığını vurgular ancak Türkiye'nin eski müttefiki Almanya'nın aleyhine hiçbir yükümlülüğe, tertibe girmez der. Bu sözlü güvence Almanya için yeterli olur ve 16 Ocak 1939'da Berlin'de 150 milyon Reichmark tutarında kredi anlaşması imzalanır⁷. İngiltere 13 Nisan 1939'da işgale uğradıkları takdirde Yunanistan ve Romanya'ya yardım vaat etmiştir. Bunu Türkiye'ye de önermiştir. 15 Nisan'da Türkiye bu öneriye şartlı olarak olumlu cevap vermiştir. Fransızlarla anlaşma konusunda ise Hatay engeli vardı. Yapılan görüşmelerle Hatay'ın Türkiye'ye bırakılması sağlanarak uzlaşma sağlanmıştır. Böylece Üçlü İttifak'ın temelleri atılmıştır. Sovyetler Birliği ile Ağustos 1939'da karşılıklı yardımlaşma anlaşması görüşmeleri olur. Bundan 15 gün sonra von Ribbentrop Moskova'ya gelir. Bu ziyaret, 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman anlaşması ile sonuçlanır. Türk dışişleri bakanı da bunun ertesinde Sovyetlerin talep ettiği yardımlaşma anlaşmasını görüşmek üzere geline Moskova'dadır. Bu ziyaretten bir sonuç çıkmaz. Sonuç olarak daha bakanın Türkiye'ye dönmesi bile beklenmeden 19 Ekim 1939'da Ankara'da Fransa, İngiltere ve Türkiye arasında bir anlaşma imzalanır. Bu arada yürütülen İngiliz-Sovyet görüşmelerinden de olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Böylece, Türkiye'nin tasarladığı güvenlik sisteminde Sovyetlerin yeri boş kalmıştır. Almanların o tarihte istedikleri şey, Batılı güvenlik sisteminin dışında kalan ve Batılı savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesine izin vermeyen tarafsız bir Türkiye idi.⁸ 1936-1943 yılları arasında Ankara'da Birinci Müsteşar, İşgüder ve Elçi unvanları ile görev yapan Hans Kroll'un anılarına göre de Türkiye'nin başka şansı da yoktu:

Batılı devletler, Mihver güçlerinin etraflarını sarmaya yönelik politikalarının içine Türkiye'yi de alma projelerinin gerçekleşmesi için önlerine beklemedikleri kadar büyük bir şans çıktığını derhal anladılar... Türkiye açısından da Ankara, kuzey batı sınırını korumak istiyorsa bunu Mihver devletlerinin rakipleri olan güçlerle anlaşarak sağlayabilirdi. Türkiye o güne kadar büyük özenle sürdürdüğü tarafsızlık politikasını terk etmek zorunda olduğunu görüyordu. Ama, başka bir seçenek bulunmadığı da ortadaydı.⁹

⁷ *Resmî Gazete*, 12 Mayıs 1939, Sa. 4206: Türkiye ile Almanya Arasında Kredi Anlaşması (16 Ocak 1939, Berlin).

⁸ Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c. 3., çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s. 143-156; Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, c. 4, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 134; Kunalalp, Zeki, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1982, (s. 26-36)

⁹ Kroll, Hans. "Bir Diplomatın Türkiye Anıları (1936-1943)", Çev. Pulat Tacar, *Belleten*, Yıl 2011, c. 75, Sa. 272, s. 205-260.

Ancak yine de her iki ittifak da Türkiye'yi kendi saflarına çekme ya da Türkiye üzerinde egemenlik kurma savaşımı devam eder. Hatta New York Times 26 Haziran 1938 tarihli nüshasında bunu teyit eden “Devletler Türkiye'nin Teveccühünü Kazanmaya Çalışıyorlar” başlıklı bir yazı yayımlar¹⁰.

Bu bağlamda Almanya, Türkiye üzerindeki etkisini artırma planlarını sürdürmekteydi. Bu amaçla yürüttüğü ilişkiler sonucu savaş öncesine doğru Türk dış ticaretinde Almanya'nın payı yüzde ellilere yükselir. İki ülke arasında birçok ikili ticari anlaşmaları imzalanır. Almanya'nın bu çabası belgelere de yansır. Örneğin, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın 29 Haziran 1938 tarihli bir memorandumunda “Almanya açtığı krediler ve dış ticaret faaliyetleri ile Türkiye üzerinde artan bir güce sahip olacak ve ekonomik açıdan Türkiye'yi gittikçe daha çok kendine bağlayacak; bu sayede bu ülkede Alman nüfuzu da artacaktır” denilmektedir. Ortaya çıkan bu durum Türkiye'nin de dikkatini çekmekte ve Türkiye'yi dış ticarete denge arayışlarına yöneltmektedir.

Yukarıda verilen bütün bilgilerden ulaşılan sonuç olarak dönemin Türkiye'ye yönelik Alman politikasının belirlenmesinde çeşitli kanal ve araçlardan gelen bilgiler işlenerek yıllık Türkiye raporları biçiminde ilgili birimlere aktarılmıştır. Bu raporların, karar verici konumdaki Alman kişi ve kurumlarına Türkiye ile ilgili planlama ve yürütecekleri politika ve uygulamalarında bu değerlendirmelerin önemli katkı sunmuş olması kuşkusuzdur.

1938 YILI RAPORLARI¹¹

I- Yıllık iç politika raporu (1938)

Alman Büyükelçiliği

Ankara, 14 Ocak 1939

Dışişleri Bakanlığına-Berlin

İçerik: Yıllık iç politika raporu (1938)

1938 yılında Türkiye'nin iç politik hayatının üzerine Atatürk'ün hastalığı ve daha sonra ölümünün gölgesi düştü. Onun durumu aydan aya kötüleştiği, onun tarafından yüzyıllık geleneklere ve bu geleneklere bağlı sınıfların direnişine karşı kurulan politik sistemin hayatta kalıp kalmayacağına dair endişeler arttı. Ancak modern Türkiye'nin iç işlerine aşina olan çevreler, Atatürk rejiminden hiçbir şüphe duymadılar. Onlara göre, Atatürk'ün ölümüyle ülkede huzursuzluklar veya hatta devrim tarafından devrilen sınıfların silahlı isyanları olabileceği düşüncesi baştan beri gülünçtü. Bu nedenle bazı aydın ve politikacılar arasında kısmen endişeler ve korkular ifade edilmişse de bunlar, yalnızca Atatürk'ün yerine uygun bir halef bulunup bulunamayacağı sorununa dikkat çekmişlerdi. Bu düşüncede olanların kaygısı, Atatürk'ün ölümüyle ülkenin politik liderlik katmanı arasında Diadochi savaşları¹² yaşanarak iç istikrarının sarsılıp, kurulan düzenin devamının tehlikeye girebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. .

Ancak tüm klaygıalr temelsiz çıkmıştır. Ülkenin politik liderlik katmanı, neredeyse tek bir ses olarak İsmet İnönü'nün seçilmesini destekleyerek ve böylece Atatürk'ün yerine layık bir kişiliği ön plana çıkararak örnek bir vatansever disipliniyle hareket etmiştir. Geçiş, en ufak

¹⁰ Bıyıklı, Mustafa. “Kaynakçalı ve Açıklamalı Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Kronolojisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 22, Aralık 2008, s. 347-388.

¹¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA/AA); Regal: 0, Karton: 4490, Bestand: Konstantinop./Ankara, Politische Übersichten 1936-1940, Band 2.

¹² Diadochi/Diadokhoi, Büyük İskender'in halefi niteeliğinde olan generalleri arasında, ölümünden sonra imparatorluğunu kimin yöneteceği konusunda yapılan bir dizi çatışma.

bir zorluk veya iç huzursuzluk olmadan gerçekleşmiştir. Yeni Başkan, ülkenin Atatürk'ün çizdiği yolda ilerlemeye kararlı olduğunu kesin bir şekilde belirtmiş, dolayısıyla Anayasa'da belirtilen ilkelerin daha otoriter veya daha liberal bir rejim yöneliminde değiştirilmesi yönünde bir beklenti oluşmamıştır. İsmet İnönü aynı zamanda, modern Türkiye tarihinin devrimci döneminin bittiğini ve şimdi normalleşme ve uzlaşma döneminin gelmesi gerektiğini ilk günden itibaren açıkça belirtmiştir.

Bu hedef, zaten 1938'de Yüzellilikler¹³ olarak adlandırılan kişilerin affı ile hazırlanır. İsmet İnönü, Atatürk'ün hoşnutsuzluğu nedeniyle kenara itilen politikacılardan bazılarını, örneğin; General Kazım Karabekir ve tanınmış gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın gibi bazı simalara devlet ve kamuoyundaki önceki itibarlarına yeniden kavuşmalarına olanak sağlar. Aynı zamanda, bazı yasaların ve ilkelerin uygulanması sırasında, İsmet İnönü'nün daha uzlaşmacı bir ruh haliyle hareket ettiği ve özellikle köylü nüfus ve dine duyarlı tabakalarda (eskiden) kalan bazı hınçları ve haksızlıkları yavaşça ortadan kaldırmaya çalıştığı/çalışacağı düşünülebilir. Ancak, İsmet İnönü, resmî görevlerini kişisel zenginleşme amacıyla kötüye kullananlara veya yaşam tarzlarıyla halka kötü örnek oluşturduğuna inanılan herkese karşı ise hoşgörüsüz davranacaktır. Onun hükümette yaptığı bazı değişiklikler bu etkene dayanmaktadır.

Bazılarınca, Atatürk'ün hastalığının ülkenin iç yapısı ile hükümetin enerjisini felce uğratacağı bekleniyordu. Bu bağlamda (Atatürk'ün ölümünün hemen sonrası değiştirilen) Dışişleri ve İçişleri Bakanlarının yanı sıra Savunma, İktisat ve Eğitim Bakanlarının da değiştirileceği beklenebilirdi. Ancak bu öngörü gerçekleşmedi. Hasta Atatürk, hükümetin enerjisini sürdürme kararı için yeterli otoriteye sahipti. Atatürk'ün hastalığı sırasında bile öfkeli tepkileri hâlâ bakanlar tarafından korkulan bir durumdu. Bu nedenle gevşemeye izin verilmedi. Ülkenin ekonomik ve kültürel gelişiminin ve içerdeki düzenin sürdürülmesi için planlanan çalışmalar -beklenenin aksine- 1938 yılı içinde de (sorunsuz) sürdürülmüş gibi görünmektedir. İçinde bulunulan yılda, hükümetin öncelikli konuları arasında, sanayi ve ulaşım araçlarının geliştirilmesi yer almaktaydı. Özellikle deniz taşımacılığına (ticaret filosunun artırılması ve limanların modernizasyonu) odaklanılmıştı. Türk endüstrisinin daha fazla gelişimi için ayrıca yeni bir dört yıllık plan hazırlandı. Bu planlamalar için büyük ölçüde Almanya ile işbirliğine gidildi.

Türk hükümeti, ülkenin maden kaynaklarını daha etkili bir şekilde kullanmak ve Atatürk'ün talimatıyla ülkenin hızla donatılması gereken kaynakları uygulamak için özel bir plan açıkladı. Buna göre Türk hükümeti, -Elçilik tarafından tahmin edildiği gibi- 1937 yıllık iktisat raporunda bu planların uygulanması ve ülkenin hızlı bir şekilde donatılması için gerekli kaynakların bir kısmını yurtdışından temin edilmesine yer vermişti. Bu kaynaklar raporda öngörüye uygun olarak İngiliz-Türk kredi anlaşması ve daha sonra Almanya'dan alınan 150 milyonluk kredi anlaşması ile sağlandı. Yıl sonuna doğru, hükümet, ülkenin ekonomik yapısı için öncelikli olan tarım sektörüne daha fazla çaba gösterme kararı aldığını açıkladı.

¹³ Türk Kurtuluş Savaşı sonrası düşman iş birlikçisi olarak görülen ve 1 Haziran 1924'te TBMM kararıyla Türkiye'den sürgün edilen 150 kişi 16.07.1938 tarih ve 3961 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanan 29.06.1938 tarih ve 3527 sayılı yasa ile İstiklâl mahkemeleri kararı ile mahkûm edilmiş olanlarla birlikte affedilmişlerdir. (Kurtuluş Savaşının daha ilk günlerinden itibaren, ulusal mücadeleye karşı tutum alan Yüzelliliklerin de içinde bulunduğu bazı asker sivil bürokratlar, gazeteciler, devlet adamları, Mudanya Mütarekesi ve 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılması sonrasında TBMM'nin tek egemen güç olması ile gelecek kaygısına düşmüş ve zaten ülkeden kaçmıştı.)

Ülke savunmasının geliştirilmesine özellikle önem verilen rapor döneminde, donanma ve hava kuvvetleri öncelikli olarak dikkate alındı. Çanakkale'deki tahkimat çalışmaları ilerlediği gibi, aynı şekilde, Selanik Paktı ile silahsızlandırılmasının kaldırıldığı Trakya'daki Türk-Bulgar sınırında yeni tahkimatlar da başladı.

Hem Alman hem de İngiliz kredileri büyük ölçüde askeri amaçlar için kullanılacaktı. Her yıl geleneksel olarak yapılan tatbikatlar geçen yıl ülkenin doğusunda, özellikle Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelerde gerçekleştirildi ve bununla, aynı zamanda, hâlâ süregelen huzursuzlukları bastırmak amaçlandı. Bu, şiddetli yöntemler kullanılarak gerçekleştirildi. Hükümet ayrıca, -sağdan veya soldan gelsin- yabancı ideolojilerin, Türk topraklarında yayılmasını acımasızca bastıracağından şüphe duymadığını belirtti. Bu doğrultuda komünist faaliyetlerle bağlantılı bazı vaka ve suçlular acımasızca cezalandırıldı.

Reich Türkiye Temsilcisi adına

II- Yıllık dış politika raporu (1938)

Alman Büyükelçiliği

Dışişleri Bakanlığına-Berlin

İçerik: Yıllık dış politika raporu (1938)

Ankara, 19 Ocak 1939

A100/39

Türkiye, haklı olarak 1938 yılını dış politika açısından başarı ve uluslararası güç ve etki alanının/uluslararası güç konumunun artışının yaşandığı ülkelerden biri olarak kabul edebilir. Sert diplomatik müzakerelerin ardından, Türkiye'nin 1938 yılında, Hatay olarak da bilinen Sandjak/Alexandrette sorununun çözümünü kendi lehine sağlamayı başarmıştır. Yüzölçümü ve nüfusu açısından küçük ancak stratejik ve ulaşım açısından önemli bir bölgenin fiili egemenliğini elde etmiştir. Türkiye bunu, hiçbir bedel ödemediğinde elde ettiği için, bu başarı daha da değerlidir. Ayrıca, Bulgaristan ve Balkan Birliği arasında imzalanan Selanik Anlaşması ile Trakya'daki askersizleştirilmiş bölgenin kaldırılmasını sağlayarak, bu bölgede Türkiye'nin tam denetimini sağlamış ve böylece Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan son sınırlamayı ortadan kaldırmayı başarmıştır. 1938 yılında Avrupa'da yaşanan yoğun siyasi gerginliklere rağmen Türkiye, doğrudan etkilemese ve çeşitli denemelere ve baskılara maruz kalmış olsa da stratejik konumunu ustalıklı kullanarak, tüm büyük devletler katında cazibesini sürdürmeyi başarmış, ancak hiçbirini ulusal çıkarları yönünde kazanamamıştır.

Türkiye son yıllarda Balkanlar ve Orta Doğu'da aktif katkı sağladığı bir ittifak sistemleri kurabilmişti. Ancak bunlardan Saadabad Paktı, savaş durumu için gerçekte çok bir önem ifade etmediği gibi Balkan Paktı da yavaşça çözülmeye başlayan bir yapı olarak öngörülmekteydi. Türk görüşüne göre ise bu yapıda bir sistem olsa da geçen yılki Avrupa krizinin doruğunda (bu ittifaklar) beklenmedik bir şekilde başarılı oldu. Türkiye, müttefikleriyle birlikte, büyük güçler arasında ortaya çıkabilecek bir çatışmanın, sınırlarından ve komşulardan mümkün olduğunca uzak tutulmasını sağlama amaç ve çabasını sürdürdü.

Türkiye, diplomasi çalışmaları ile Balkan Paktı'nda sorunların çözümünün sağlanmasına yaptığı katkıya ek olarak, Balkanlarda mevcut durumun korunmasına ilgi gösteren devletlerle yakın diplomatik işbirliği içinde olmuştur. Bu bağlamda, Orta Avrupa'dan gelen tehlikenin yeniden gözden geçirilmesini ve bu tehlikenin Balkanlar'a (Bulgaristan'a) yayılmasını engellemeyi başarmıştır. Bunun sonucunda, topraklarının Avrupa kısmı ile henüz tamamlanamadığı Boğazların güvenliği için oluşabilecek tehlikelerden kaçınılabildiği.

Türkiye'nin, aynı çizgide, Bulgaristan'ı Balkan Paktı'yla daha normal/yakın ilişkilere taşımak için harcadığı iyi ve sabırlı çabalarıyla dikkate değer bir katkıda bulunduğu iddia

edebilir. Türkiye'nin, Selanik Paketi'nin imzalanmasında belirleyici bir rol oynadığını da iddia etme hakkı vardır.

Atatürk'ün ölümünün "taht varisleri" arasında iç politik sorunlara ve böylece ülkenin dış güç pozisyonunda sadece geçici bir zayıflığa yol açacağı kaygıları ülke liderliği tarafından bir disiplin içinde aşıldı. Böylece ülkenin ulusal prestijinin azalmasına veya iç politika sarsıntısına yol açmadan bu süreç atlatıldı.

Geçtiğimiz yıl, büyük güçler arasında İngiltere, Türk dış politikasında en fazla ayrıcalık elde eden ülke olmuştur. Özellikle Avrupa'da artan gerilimler göz önüne alındığında, Türk-İngiliz ilişkileri her iki tarafça özenle sürdürülmüştür. Zira Türkiye, İngiltere'yi hâlâ yalnızca genel barışın sürdürülmesi için değil, aynı zamanda, ülkesinin Akdeniz sınırlarının bütünlüğünün korunması bağlamında da en iyi garanti olarak görmektedir. Temel ekonomik çıkarlar göz önüne alındığında da her iki ülke yakın işbirliğini sürdürme konusunda aynı düşüncede olmuştur: İngiltere Almanya'nın Türkiye'de, bu kritik köprü ülkesinde, aşırı güçlü hale gelmesine izin vermeme politikasını izlemiş ve Türkiye'nin, Alman ekonomik ve buna bağlı olarak politik bağımlılığına düşmemesi için çaba harcamıştır. Ancak Türkiye, İngiltere ile mevcut yakın ve güvenilir ilişkilerine rağmen, eylem serbestliğini koruma konusunda titiz bir şekilde davranmış ve İngiltere tarafından uygulanan baskıyı başarılı bir şekilde reddetmiştir.

Fransa ile ilişkiler Hatay/Sancak sorunu çözüldükten sonra yıl boyunca giderek normalleşmiştir. Türkiye tarafından iptal edilen Türk-Fransız dostluk anlaşmasının yeniden onarılmasıyla Fransız prestiji kısmen dengelemiştir. Ancak yılın sonuna doğru, 1936'da imzalanan Fransız-Suriye anlaşmasının onaylanması konusundaki Fransa'nın tereddüt eden tutumu ve Suriye'nin Türk arzularından korunması gerektiği iddiasını içeren bu yeni politika değişikliğini haklı çıkarma girişimi, her iki ülkenin ilişkisini yeniden germiştir.

İtalya ile ilişkiler geçen yıl temelde değişmeden kaldı. İtalyan-İngiliz ilişkilerinin iyileşmesi, Etiyopya krizi çözüldükten ve Doğu Antlaşması imzalandıktan sonra Türk-İtalyan ilişkilerinde de bir gevşemeye neden oldu. Türkiye daha sonra İtalyan İmparatorluğu'nu tanımış ve İtalya'nın Boğazlar/Montrö Sözleşmesi'ne sonradan katılmasını sağlamayı başarmıştır. Bu sorunların çözülmüş olmasına karşın, Türkler arasında hâlâ İtalya'ya yönelik köklü güvensizlik duygusu devam etmiştir.

Sovyet Rusya ile olan ilişkiler, rapor yılı boyunca özellikle belirgin bir olay olmadan dostane bir şekilde devam etmiştir. Moskova'da beslenen umut, İnönü'nün devlet başkanı seçilmesinin Türk dış politikasında eski Rus rotasına dönüşü getireceği yönündeydi, ancak bu umut gerçekleşmemiştir. Türkiye büyük komşusuyla dostane ilişkiler sürdürmeyi hâlâ istediği ama ona bağlı olmamayı hedeflediği (politik) tutumunu sürdürmüştür.

Almanya'nın dünya çapındaki etkisinin artması Türkiye'de derin bir iz bırakmış ve genellikle samimi bir hayranlık uyandırmıştır. Bununla birlikte, Almanya'nın Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki güç pozisyonunun artırması, düşmanlarımız ve özellikle İngiltere tarafından "doğuya yönelik Alman baskısı" ve dolayısıyla Türkiye'ye karşı büyük bir tehdit olarak sunulmuştur. Bu durum başlangıçta buradaki bazı çevreleri endişelendirmiştir. Ancak içinde bulunduğumuz yıl içerisinde bu tutum, Türkiye'nin ilişkilerini olumlu bir şekilde geliştirerek gerçekleşen gelişimi kabul etmenin daha akıllıca ve gerçekçi bir politika olduğu gerçeğiyle değiştirilmiştir. Temmuz 1938'de imzalanan ticarî anlaşma ve özellikle Reich Ekonomi Bakanı Funk'un ziyareti sırasında yapılan kredi anlaşması konusunda temel yaklaşım, Türkiye'nin tüm dünyanın görebileceği bir biçimde Almanya ile olan mevcut sıkı ekonomik ilişkilere, tüm uyarılara ve telkinlere rağmen bağlı kalmayı düşündüğünü açıkça

ortaya koymuştur. Ayrıca Türkiye, geçen yılın sonlarında Almanya ile iyi politik ilişkilere daha fazla vurgu yapmayı ve bu ilişkileri sadece özel görüşmelerde değil, herkesin görebileceği bir şekilde ve Almanya'nın isteklerine uygun bir tavır sergileyerek göstermeyi önemsemiştir.

Yılın sonuna doğru, Boğazlar Sözleşmesi'ne Almanya'nın katılımı konusundaki gecikmeli teklifi kabul etme niyeti, bu bağlamda temel bir öneme sahiptir.

Ayrıca çeşitli fırsatlarda, hatta basında, uzun yıllardan sonra ilk defa Almanya ve Türkiye arasındaki silah kardeşliği hatırlatıldı. Yetkili birçok kaynaktan, Türkiye'nin Almanya'ya karşı olası bir ittifakın ne barışta ne de savaşta bir parçası olmayı düşünmediği, ancak aynı zamanda Almanya ile bir ittifakı da kabul etmediği açıkça belirtildi. Bu politik işbirliğinin sınırlanmasına rağmen, Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin geçen yıl olumlu bir şekilde geliştiği ve her iki tarafın da ilgili şekilde sürdürülmesi durumunda daha umut verici bir genişleme beklenmesinin mümkün olduğu düşünülebilir.

Gesandter Kroll

1939 YILI RAPORLARI¹⁴

I- Yıllık iç politika raporu (1939)

Alman Büyükelçiliği

Dışişleri Bakanlığı-Berlin

İçerik: Yıllık iç politika raporu 1939

Ankara 12 Ocak 1940

e.o. A 194/40

Geçen yıl Türkiye'deki siyasi hayatın ağırlık noktası dış politika konularına odaklanmış olsa da, 1939 yılı iç siyasi olaylar açısından özel bir ilgiyi hak etmektedir. Çünkü 1939'un sonunda, Atatürk'ün ölümünden sonraki ilk yılın, onun eserinin sarsılmadan varlığını sürdürebileceğinin bir kanıtı olup olmadığı sorusu doğal olarak akıllarda yer bulacaktır. Geçen yılki büyükelçilik raporunda belirtildiği gibi, bu ülkenin iç işlerine aşina olanlar için Kemal Atatürk tarafından inşa edilen devletin ve kurduğu rejimin sadece Atatürk'ün varlığına dayalı olmadığından şüphe yoktu. Atatürk'ün yakın ve deneyimli işbirlikçisi İsmet İnönü'nün onun halefi olarak tek ve oybirliğiyle seçilmiş olması, yeni Türkiye'nin politik lider sınıfının, devletin varlığı için hayati anlarda ulusal disiplini ve sorumluluğu sürdürme yeteneğini göstermişti. Bununla birlikte, İnönü'nün iktidarının başlangıcında, sadece onun kişisel muhalifleri değil, ona tamamen sadık olan Türk çevrelerinde bile, ülkeyi beklenen dış politika ve belki iç politika fırtınalarından sakın bir şekilde yönlendirecek kadar güçlü bir kişilik olup olmadığı konusunda kaygılar vardı.

Çünkü Atatürk'ün ölümünün ardından ilk haftalarda onun büyük kişiliğine olan saygı ve kaybetmenin üzüntüsü, mevcut görüş ayrılıklarını ve farklı eğilimleri geri plana itecek kadar derindi. Ancak zaman içinde, Türk Devrimi'nin bazı yönlerine ve Atatürk'ün reform çalışmalarına karşı bazı memnuniyetsizliklerin yüzeye çıkacağı beklenebilirdi. Yeni devlet başkanının kişisel nedenlerle bazı önemli kadro değişiklikleri, bir dizi önemli kişiyi etkilemişti. Örneğin; önceki dönemde genel olarak sevilen Başbakan Celal Bayar, deneyimli ve akıllı Dışişleri Bakanı Rüştü Aras, hırslı ve etkin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Savunma Bakanı Kazım Özalp gibi etkin ve güçlü kişiler önceki güçlü konumlarını kaybetmişti. Bu kişilerin yanı sıra, hayal kırıklıklarının ve durumundan memnun olmayanların birlikte hareket etme potansiyeli hükümete yönelik bir tehlikeyi barındırıyordu. Böyle bir gelişme, zaman

¹⁴ PA/AA, aynı yer.

içinde, gözden düşenleri, hoşnutsuzları bir araya getirerek bir muhalefetin çekirdeğini oluşturabilecekti. Bu güçler İsmet tarafından atanmış yeni politikacıların görevden alınması için eleştiriyi harekete geçebilecek bir muhalefeti oluşturma yeteneğine sahipti.

Bu nedenle, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'nin iç siyasal olaylarını zorlaştıran ve onun çizdiği yolda sakin ve engelsiz bir şekilde yürümeye devam edilmesini engelleyebilecek yeterli koşullar vardı. Buna karşın, geçen yıl ülke içerisinde siyasal açıdan belirgin bir muhalefet işareti görülmemesi oldukça dikkat çekicidir. Kemalist rejim, kurucusunun ölümünden bir yılın üzerinde bir süre geçtikten sonra bile, hâlâ, sağlam ve istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Şu an için inşaatta herhangi bir çatlak görülmediği kabul edilmelidir. 1939 yılının Türkiye için sakin, düzenli bir gelişim veya gururlu başarılar yılı olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ancak ülke, dış politika açısından, sonuçları ağır olan önemli kararlarla karşı karşıya bulunmaktadır.

1939 yılı gelişmekte olan Türkiye'yi ekonomik olarak birçok zorlukla karşı karşıya bırakmıştır. Bu yıl içerisinde Türkiye'nin, Atatürk tarafından belirlenen ve yaklaşık 20 yıldır büyük bir başarıyla uygulanan geleneksel dış politika temelinden sapması, dış ekonomi politikasının yeniden düzenlenmesi ve savaşın etkileri nedeniyle uzun yıllar süren ekonomik refahın çöküşü ve son olarak yılın sonuna doğru meydana gelen deprem ve büyük sel felaketi gibi ulusal sıkıntılar yaşanmıştı. Bu olumsuz gelişmeler, ülkenin finansal ve ekonomik refahı, askerî kapasitesi ve en önemlisi halkın genel ruh hali üzerindeki olumsuz etkileriyle birleşerek Türkiye'yi yeterince zorlamıştır. Ancak tüm bunlar, açıkça görülen hoşnutsuzluk belirtileri olmadan, örnek bir ulusal disiplinle göğüslenmiştir. Bunda, "Prusyalı" İsmet'in sert idarî disiplini, bazı finansal skandalların açığa çıkarılmasındaki kararlılığı, tasarruf önlemleri, özellikle maaş kesintileri, çalışma saatlerinin uzaması gibi sıkı kurallar, bu sürecin sorunsuz atlatılmasına katkısı olmuştur. Ya değilse (İsmet'in) doğu kültürüne göre zaman zaman sıkıcı görünebilecek kuru ve mizahsız tavrı, Türklerin anlaşılabilirlik/kabul edilebilirlik sınırlarını zorlayabilirdi.

Çünkü Atatürk, sert davranışları, tahmin edilemezliği ve paşaların tuhafılarıyla bazı düşmanlıklar çekmiş olsa da onun döneminde "Yaşatmak ve Yaşatılmak" ilkesi geçerliydi. O, deneyimli bir politikacının sezgilerine ve büyük bir halk önderinin saygınlığına sahipti. Açık bir otokratik yönetimine rağmen, tüm bağlılarının, en azından hükümet işlerine/devlete katkıda bulunma inancını sürdürmelerini sağlamıştı.

Bu nedenle, İsmet'in yönetimini eleştirmek için elverişli noktaların eksik olmadığı bir dönemdi. Yeni devlet başkanı, Atatürk döneminin sıkı otoriter yönetiminden, liberal ve evrimsel bir yönetime evrilerek kişisel farkını belirgin bir şekilde ortaya koymak istedi. Özellikle basın özgürlüğünü genişletti. Bu nedenle, halkın geniş kesimlerinde mevcut olan "rahatsızlık" duygusunu ifade etmek için fırsat sunabildi.

Böyle bir eleştiriye rağmen veya en azından nadir durumlarda ve oldukça yumuşak bir şekilde ifade edildiğinde, Türk halkının İsmet'in yönetimi hakkında memnun olduğu veya en azından İsmet'in böyle bir düşünceye sahip olduğu sonucuna varılmamalıdır.

Her ne kadar herkes Cumhurbaşkanı'nın kişisel dürüstlüğü, bitmek bilmeyen çalışkanlığını ve sıkı bir görev bilincini onaylayabilirse de yeni politika ve ülkedeki sorunlar, Türk halkının geniş kesimlerinde rahatsızlık hatta baskılanmış bir ruh hali yaratmıştır. Özel sohbetlerde bazen acı sözler sarf edilmektedir. Bunun dışarıdan görünmeyişinin ise özel nedenleri vardır. Türklerin büyük bir kısmı kırsal bölgelerde çiftçi olarak yaşadıklarından, yüzyıllar boyunca politikaya ve yönetime duyarsız bir tutum sergilemektedirler. Hükümet en fazla bir zorunlu kötülüktür. Türk atasözü olan "Beğenin Beğenmeyin, Her şey Allah'tan" bu

tutumu anlatmaktadır. Bereketli bir yıl olsun veya mahsul satılamaz hale gelsin, zamanlar iyi geçsin veya bir çiftçinin emeğini karşılamasın, depremler veya savaşlar gelsin, sonuçta her şey Allah'ın takdiridir, anlayışındadır. Politika, büyük şehirlerdeki aydınlar ve özellikle gazeteciler, milletvekilleri ve yüksek memurların işi olan bir şeydir, yani bir "meslekî" meseledir.

Bu (şehirli) çevreler, muhtemelen haklı bir şekilde, İsmet Paşa'nın demokratik davranışlarını aceleci adımlara sürüklememeye dikkat etmekteydiler. Çünkü İsmet'in hassas, intikamcı ve hesap soran bir kişi olduğunu ve gerektiğinde Atatürk'ün önceki yılları kadar acımasız bir şekilde hareket edebileceğini çok iyi bilmekteydiler.

Bu nedenle, büyüyen zorluklara ve gerçekten ciddi sınavlara rağmen İsmet'in yönetiminin tehlikede olup olmadığı sorusu akla geldiğinde, bu soru olumsuz yanıtlanmalıdır. En iyi ihtimalle, bir bakanlar kurulu değişikliği olabilir, ancak bizim için önemli olan, ülkenin dış politikasının büyük ölçüde değişmeyeceğidir. Çünkü dış politikada etkili ve aynı zamanda kabine içinde en güçlü kişi olan Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nu İsmet'in yakın bir gelecekte göndermeyeceği bilinmektedir. Ancak ülkede şu anda mevcut olan rahatsızlık, hükümeti dikkatli olmaya teşvik etmeye ve Türkiye'yi savaşa aktif bir şekilde dahil etmek gibi toplum nezdinde popüler olmayan bir karardan kaçınmaya yardımcı olabileceği tahmin edilmektedir.

Reich Türkiye Büyükelçisi adına

II- Yıllık dış politika raporu (1939)

Alman Büyükelçiliği

Dışişleri Bakanlığına-Berlin

İçerik: Yıllık dış politika raporu 1939

Ankara, 10 Ocak 1940

e.o. A 168/40

1939 yılı, yeni Türkiye'nin tarihine etkileri ağır olan kararların alındığı bir yıl olarak geçecektir. Türk dış politikasının temelini atan ve neredeyse 20 yıl boyunca sıkı bir şekilde uygulanan Atatürk'ün koyduğu temel ilkeye karşı, yani tüm büyük güçlerle dostça ilişki kurmak ama hiçbirine taraf olmamak ilkesine karşı, yeni Türk devlet başkanı İsmet İnönü Türkiye'nin batı demokrasilerinin kaderiyle bağdaştırmayı gerekli görür. Bu gerek üzerine İngiltere ve Fransa ile üçlü anlaşma yapacaktır. Atatürk'ün deneyimli ve dikkatli Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın yerine eski Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu atar. Bu tür bir gelişme, 1939 yılının ilk aylarında, Türk ilişkilerini iyi bilen kişiler tarafından dahi haklı olarak imkansız olarak kabul edilebilirdi. Hatta her ciddi Türk politikacı, böyle bir tahminin Türk dış politikasının denenmiş ilkelere aykırı olduğunu düşünür ve kesin bir şekilde reddederdi.

Gerçekten de 1938/39 yılbaşı Türkiye'nin dış politika durumu böyle bir gelişmeyi tetiklemek için uygun değildi. Son yıllarda, derinlemesine değişikliklere uyum sağlama dışında, ülkenin dış politika pozisyonu önemli ölçüde değişmemişti. Tüm büyük güçlere karşı ilişkiler dostane veya en azından düzgün görünüyordu. İngiltere, son yıllardan beri İtalya-Habeşistan Savaşı'ndan bu yana, siyasî olarak en elverişli güç olarak konumunu sürdürmüş olsa da, Türkiye, İngiltere ile sözleşmeye dayalı bir ittifakın ötesine geçmemeye özen göstermişti.

Rusya'ya karşı ilişki geleneksel olarak dostane idi. İsmet İnönü'nün Rusya'ya yakın olduğu bilinenin etkisi altında, Atatürk'ün son hükümet yıllarında belirli bir ölçüde kaybolan sıcaklığı yeniden kazanmaya başlamış gibi görünüyordu. İngiltere'ye olan ilişkilerdeki özel sıcaklık, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına hâlâ direnmeyi sürdüren Fransa ile olan ilişkilerdeki soğuklukla dengelemişti.

Türkiye'nin İtalya ile ilişkileri herhangi bir akut gerilim olmaksızın, tüm olası güvensizliklere rağmen düzgün ve hatta 1938'de İtalyan İmparatorluğu'nun tanınması ve Türkiye'nin (iç savaş sürecindeki İpanya'damilliyetçi cephe) Franco ile diplomatik ilişkiler kurmasından sonra daha da iyileşme umutlarına sahipti.

Almanya ile olan ilişkiler ise ekonomik olarak, yeni Türkiye'nin kurulmasından bu yana henüz ulaşılmamış bir düzeye gelmişti. Çünkü Almanya ile karşılıklı ticaretin (ihracat ve ithalat toplamı) 300 milyon RM sınırını ilk kez aştığı görülüyordu. Yılın başında Almanya ile Türkiye arasındaki kredi anlaşmasının imzalanmasıyla Türkiye, dünya çapında görünür bir şekilde, hatta göze çarpan bir şekilde, işbirliğini sürdürmeyi değil, genişletmeyi amaçladığını ortaya koymuştu. Bu nedenle Türkiye'nin sonunda İngiliz ekonomik çevresine tamamen kaymasıyla ilgili düşmanlarımızın olası zaferlerini düzeltmiş oldu. Türk dış ekonomik ilişkiler politikasında Alman pazarına bu kadar geniş bir şekilde yönlendirmeye karar verilmesi, herhangi bir politik anlaşmazlığın olmamasını, hatta güvenilir bir politik ilişkiyi gerektirmekteydi.

Gerçekten de iki ülke arasındaki verimli ekonomik işbirliğinin, yıl sonuna doğru politik ilişkilerine de hissedilir bir etkisi inkar edilemezdi. Yıllarca ertelenen sorunların çözümü şimdi tatmin edici bir şekilde bulunmuştu. Basında ve etkili siyasî figürlerin açıklamalarında, Alman-Türk silah kardeşliğinin anısı birçok yıl sonra yeniden canlandırıldı. Yetkili Türk kaynakları tarafından tekrar tekrar açıkça belirtildi ki Türkiye için Almanya'nın karşısında yer almaya yönlendirilen bir ittifaka katılma olasılığı hem barış zamanında hem de savaş zamanında söz konusu değildir.

Ancak Almanya'nın Çekoslovakya'ya müdahalesi ve Alman-Romen Ekonomi Anlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye'nin tutumunda belirli bir değişiklik başlamıştır. Özellikle Rusya ile ekonomik anlaşmaların imzalanması, Türk siyasetinde büyük bir sinir hali yaratmıştır. Çekoslovakya'nın koruyucu devlete dönüşmesi ve anlamlı bir şekilde Rusya ile ekonomik anlaşmaların imzalanması, Türk politika çevrelerinde büyük bir heyecana yol açtı.

Almanya ile yakın işbirliği içinde olan Türk çevrelerinde bile, Çek ve Moravya'nın ilhakını, daha önce etnik nedenlere dayalı Alman revizyon politikasından bir sapma olarak görülmüştür. Ayrıca "yaşam alanı" ilkesinin ilanı, savaş öncesi emperyalizme geri dönüş olarak görülmüştür. Türkiye, böyle bir politikanın Balkan Antantı'nın varlığına ciddi etkileri olacağını ve Karadeniz'e doğru iddia edilen Alman genişleme planlarının gerçekleştirilmesine yönelik bir onay ve belirleyici bir adım olduğunu düşünür. Bu ilk ve daha duygusal tepkiyi, daha sonra Alman politikasını Balkan ve Ortadoğu'ya yönelik planlarından kaynaklı güvensizlik takip etse de kısa sürede bu tepki, daha mantıklı ve anlayışlı bir tutuma evrilir. (Bu bağlamda) Balkanlar'da olası bir Alman ilerlemesinden duyulan kaygı, İngiltere'nin sıkı bir şekilde sürdürdüğü ittifak girişimine Türkiye'nin katılması için yeterli değildi. Bu yöndeki İngiliz çabalarına karşın Yunanistan ve Romanya'ya ek olarak Türkiye'ye de bir garanti dayatma çalışmalarına Türkiye kararlı bir şekilde direndi.

Türk Hükümeti, İngiliz Büyükelçisinin tekrarlanan girişimlerine karşılık, kendisini tehdit altında hissetmediğini ve "koruma altına alınmış devletler" arasına girmeye istekli olmadığını açıkça belirtti.

Ancak geçen yıl (1938) yedi Nisanda İtalya'nın Arnavutluk'taki eylemi tamamen yeni bir durum yarattı. Türkiye, bunu uzun süredir korkulan İtalyan saldırı planlarının bir onayı olarak gördü ve bu, Arnavutluk'un güçlü bir askeri üs haline getirilmesine dair hızlı gelişmelere dair haberlerle daha da güçlendi. Balkanlar'a yönelik İtalyan ilerleyişi ve Almanya'nın Çekoslovakya ve Romanya'daki önceki hareketleri, Türkiye için Mihver

devletlerinin Balkanları yaşam alanlarına dahil etmek ve Berlin-Roma Mihveri'ne ekonomik ve siyasi bağımlılık getirmek amacıyla uzun süredir planlanmış bir işbirliğinin bir parçası olarak görüldü. Bu durum, Türklerin karar verme sürecinde, İngiltere ve Fransa tarafından iddia edilen tehlikeler karşısında bir korunma arayışına katkıda bulunacağı şeklinde yorumlandı.

Bu nedenle 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında ve 23 Haziran'da Fransa ile Türkiye arasında bir ön anlaşma yapıldı. Aynı gün Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye bırakma karşılığında talep ettiği fiyatı ödemesi gereken Türkiye ile Türk-Fransız anlaşması yapıldı. Türk Hükümeti bu önemli kararı almaya karar vermeden önce, komşu Sovyetler Birliği'nin onayını alması gerektiğini düşünmüştü. Potemkin ile 28 Nisan-5 Mayıs tarihleri arasındaki ziyareti sırasında yapılan görüşmeler sonucunda, Sovyet Rusya'nın Türk dış politikasının yeni çizgisine itiraz etmediği, hatta onayladığı yönünde kesin bir izlenim oluşmuştu.

Ayrıca, Sovyet Rusya'nın yardımcı Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmeler sırasında Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki büyük güç gruplarının arasında tercihini yaptığı ve temelde İngiliz kuşatma cephesine katılmaya hazır olduğu konusunda bir inanca varılmıştı.

Geçtiğimiz yılın dış politika faaliyetinin bu bölümünde, Batılı devletlerle yapılan ön anlaşmalardan Alman-Rus uzlaşmasına kadar, Türkiye, Balkan Paktı ve Saadabad Paktı'nın üyelerini kendi yeni yolunda uzlaştırmaya çalıştı. Böylece bu iki pakt sisteminin gevşemesini önlemek ve hatta mümkünse Balkan ve Orta Doğu'daki dost devletleri yeni yolu doğrultusunda kazanmak istedi. Türkiye, ittifak anlaşmalarının tamamen savunma amaçlı olduğuna dair tüm taraflara güvence verme çabasıındaydı. Romanya Dışişleri Bakanı Gafencu'nun 11-13 Haziran tarihleri arasındaki ziyareti sırasında, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki savaş durumuna yönelik taahhütlerini sınırlama karşılığında Balkanlar'ı anlaşmalardan çıkarmayı düşündüğü ima edildi. Ancak sonradan İngiltere ve Fransa'nın baştan itibaren Balkan bölgesini yardım taahhütlerine dahil etmekte ısrar ettikleri ortaya çıktı.

Sonunda (İngiltere ve Fransa ile) başlayan son anlaşma müzakerelerinde Türkiye, siyasî, askerî ve ekonomik alanlarda her seferinde daha fazla ve daha ileri taleplerle maksimum fayda sağlama girişiminde bulundu. Aynı zamanda kendi pozisyonları için kritik olan Moskova'daki Büyük Güçlerin müzakerelerinin sonuçlarını beklemek ve Avrupa krizinin daha fazla gelişmesini beklemek için zaman kazanmaya çalışıldı. Türk-İngiliz-Fransız müzakerelerinin güçlkle ilerlediği o günlerde Türkiye, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir uzlaşmanın mümkün olabileceğini beklemiyordu. Alman-Rus anlaşması, Türkiye'yi sonradan yapılan tüm aksi iddialara karşın beklenmedik bir şekilde sarstı. Ancak savaş, şaşkınlığını üzerinden atmadan ve yeni durumu sakın bir şekilde düşünmeden önce patlak verdi ve Türkiye'yi İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa katılması durumunda önceki anlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirip getirmemek konusunda bir soruyla karşı karşıya bıraktı.

İtalya'nın çatışmadan uzun süre uzak kalması olasılığına ciddi olarak kimse inanmıyordu. Zira yeni durumun İtalya'nın mevcut isteklerine uygun olacağına inanılıyordu. Ancak aynı zamanda İngiltere'nin, İtalya'ya, tarafsız kalması karşılığında kabul edemeyeceği koşullar öne süreceğine de inanılıyordu. Daha sonra gelişen olaylar Türkiye'yi yanılttı ve Batı Müttefikleri'nin yanında savaşa katılma kararından muaf bıraktı. Ancak İtalya'nın savaşa katılmasının ardından İngiltere ve Fransa ile yapılan sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirme niyetinde olduğu konusunda ciddi şüphe bulunmamaktadır. Tüm beklentilere rağmen savaşın Akdeniz ve Balkanlara yayılmadığı gerçeği, Türkiye'ye, Başbakanın 11 Eylül

1939'daki TBMM'de yaptığı açıklamasında belirtildiği gibi, çatışmadan uzak durma fırsatı verdi. Ancak bu açıklamada Türk hükümetinin İngiltere ve Fransa ile nihai bir anlaşma yapmak için müzakereleri en kısa sürede sonuçlandırma kararı da vurgulandı.

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişki, Türkiye'nin Almanya ile doğrudan herhangi bir anlaşmazlık meselesi taşımadığı gerçeği üzerine kuruldu. Bu şekilde, savaşın yarattığı yeni durumda Türkiye'nin konumu, ileride değişmemek üzere belirlendi ve tekrar Rusya sorusuna yönelildi. Kızıl Ordu'nun Polonya'ya girişi, Sovyetler Birliği'nin tutumundaki anlaşılmasız değişimin neden olduğu güvensizliği ve şaşkınlığı daha da artırdı. Artık Romanya'nın hemen savaşa dahil edilmesi ve bu nedenle Balkanlar'da akut sorunlar yaşanacağı korkusu vardı. Ancak bu tehlike ortadan kalktığına, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, ertelediği Moskova gezisine 21 Eylül'de başladı.

Saraçoğlu'nun Moskova'daki misyonu, sadece Türkiye tarafından değil, aynı derecede, hatta daha fazla, yeni müttefikleri İngiltere ve Fransa tarafından da belirleyici bir öneme sahipti. Çünkü Türkiye, bir yandan Batı Müttefikleri'ne açık bir şekilde destek vermesiyle ve diğer yandan ülkenin jeopolitik konumundan kaynaklanan Rusya ile olan dostluğunu sürdürme zorunluluğuyla birlikte Batı ile Doğu arasında bir köprü kuramazsa, karşı karşıya geldiği olağanüstü zor ve tatsız bir durumu hemen fark etti.

Türk Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Batı müttefiklerine olan bağlılığının başlatıcısı ve sadık bir destekçisi olarak kabul edildiği Moskova'da, kopan ilişkileri yeniden kurabileceğini umuyordu. Saraçoğlu'nun bu niyetlerle Moskova'ya gittiğinden şüphe yoktur. Ancak Kremlin'den, Rusya için olduğu gibi bizim için de bunun bir diplomatik oyun olmayıp, kesin bir karar olduğu net bir şekilde doğrulandığını öğrenilince büyük bir şaşkınlık yaşandı.

Ancak Türkiye, Sovyet Rusya'nın dış politikasındaki bu değişimin tarihî önemini çok geç anlayabildi. Bu bağlamda eski tarafsızlık politikasına geri dönebilmek için zamanın geçtiğini düşünmüş olabilir. Belki de zaman içinde, soğuk ilişkiler dönemini izleyen bir geçiş döneminden sonra Sovyetler Birliği ile eski dostluk ilişkilerini yeniden tesis etmenin mümkün olacağını düşündüler.

Üçlü ittifakın, şimdi tamamlanmış olan anlaşmaların imzalaması kaçınılmaz kabul ediliyordu. Aksi takdirde konjonktürdeki konumunu tamamen kaybetmek ve özellikle Hatay'ın ilhakını ve İtilaf Devletleri'nin finansal, ekonomik ve askerî yardımını tehlikeye atmak istemiyordu. Ayrıca, İngiltere ve Fransa'yı terk ettiğinde, gerçekten Rusya ve Almanya'nın yeniden güvenini kazanıp kazanamayacağını kim garanti eder? Bu nedenle, geleneksel dostun ani bir değişikliği karşısında bariz bir rahatsızlıkla 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile nihai anlaşmaların imzalanması için hareket edildi.

Türkiye, bu noktadan itibaren ulusal varlığını tehlikeye atan bir yola girdiğinin farkındaydı. Çünkü üç ittifak ortağı arasındaki dengesiz güç ilişkisi ve ülkenin coğrafi ve stratejik konumu göz önüne alındığında, Batı Müttefiklerinin, ittifak anlaşmalarının nihai olarak imzalanmasının ardından Türkiye'yi kendi amaçları için uysal bir araç haline getirmek için her türlü çareyi kullanacakları önceden tahmin edebilirdi.

Bu, 31 Ağustos 1939'da sona eren Almanya ile Türkiye arasındaki Clearing Anlaşması'nın¹⁵ yenilenmesine ilişkin görüşmelerde çok yakında ortaya çıkacaktı. Türkiye, Almanya ile ekonomik işbirliğini yenilemeye hazır olabilirdi. Ancak Batı Müttefikleri, Türkiye'nin acil olarak ihtiyaç duyduğu silah yardımı ve mali destek sağlama karşılığında Almanya ile ekonomik işbirliğini kesmeyi temel bir şart olarak koymuşlardı. Çünkü Türkiye

¹⁵ Kliring, ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemlerinde döviz kullanılmadan, mahsup ve takas yolu ile gerçekleştirilen dış ticaret türüdür.

ile Müttefikler arasındaki anlaşma ve özellikle bu anlaşma için önceden yapılan yardımlar, özgün amacını, yani doğu ve batı kuşatma bloğundaki güvenlik halkasını tamamlamayı, Rusya'nın bu halkadan çıkmasıyla kaybetmişti. Şimdi, en azından (jeopolitik) konumundan kaynaklanan askeri, ekonomik ve siyasi alanda elde edilebilecek avantajları toplamak isteniyordu. Türkiye'nin bu tutumu, ekonomik açıdan Almanya'ya karşı ekonomik ablukaya katılmasını içeren ve bizim için gerekli olan tedarik imkanlarını kesmeye yönelikti.

Politik açıdan, Türkiye'yi Balkan Paktı üyeliği ve Saadabad Paktı gibi anlaşmalarla aracılık etmeye zorlamışlardı. Bu şekilde, bu devlet gruplarını da zaman içinde İngiliz-Fransız cephesine katılmaya ikna etmeye çalıştılar. Türkiye'nin Bulgaristan'a önerdiği, nötr bir Balkan bloğuna katılma teklifi, ancak bu nötrlüğün aslında İngiliz-Fransız koalisyonuna yönelik bir kamuflaj olduğunu gösteriyordu. Saadabad Devletleri'nin bir konferans düzenlemek için yaptığı girişimler, aynı yönde hareket etmeyi amaçladı, ancak başarısızlıkla sonuçlandı ve Türk hükümetine Balkan ve Orta Doğu ülkelerinin, Türkiye gibi İngiltere'nin arabasına koşulmak istemediğini farkettti. Ülkenin her geçen gün büyüyen ekonomik zorlukları, yıllardır Almanya ile olan ekonomik işbirliğiyle sıkı bir şekilde çalışan ticaret politikası hünerlerinin yapay bir ürünü olmadığını, her iki ülkenin yapısında köklenmiş bir karşılıklı tamamlama yeteneği olduğunu ortaya koyuyordu. Bu yeteneğin Batı Müttefiklerinin güzel ve cazip vaatleri ile kolayca değiştirilemeyeceğini gösteriyordu.

Bu nedenle, geriye dönüldüğünde, 1939'un Türk tarihine etkileri açısından kritik bir yıl olduğu ve Türkiye sadece yeni dış politika yolunun ülkeyi nereye götüreceğini bilmeden, hiçbir yöne bağlı olmayan, hareketsiz ve böylece büyük güçler arasındaki mevcut konumundan uzaklaştığı hissiyle bakabilir. 1939 yılı Türkiye-Almanya ilişkileri açısından, Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa aktif bir şekilde katılması için zorlayan düşmanlarımız için başarılı olabilecek bir yıla evrilebilir. Türkiye, hâlâ tam hareket özgürlüğüne sahip olsaydı, kuşkusuz her türlü çabayı sarf eder ve gelecekte de mümkün olduğu kadar çatışmadan uzak kalmaya çalışır ve İngiliz-Fransız planlarının aracısı olmamak için kendini kullandırmazdı. Çünkü ülkenin bu savaşa katılmasının, bir şey kazandıracak değil, her şeyi zorlaştıracak kadar sıkıntılı olduğu, Polonya gibi her şeyi kaybetme riski taşıdığı bir gerçektir. Son haftalardaki ekonomik görüşmeler en azından Türkiye'nin veya Türk Hükümeti içinde etkili olan akımların, Batı Müttefikleri'nin baskısına rağmen ülkenin kaderini bağlamak için koşulsuz ve kesin bir şekilde mecbur olmadığını göstermiştir.

Türk politikasının geleneksel olarak dikkatli, soğukkanlı ve dengeli bir özelliği de Avrupa'da büyük güç grupları arasındaki mücadelenin sonucu tamamen netleşmeden, şu anda, tek taraflı ve kesin bir şekilde taraf olmayı reddetmesine uygun düşmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin, Avrupa'daki bu mücadele hakkında şu anda seküler hedefler, daha derin nedenlerin anlaşılması ve çatışmanın gerçek nedenlerini yanlış anlamasını göz ardı etmemek gerekir. Türkiye, kıtadaki genç ve dinamik güçlerin ilerlemesini, küçük milletlerin bağımsızlığına ve bağımsızlığına yönelik bir tehdit olarak görüyordu. Bu, aynı zamanda kendisi tarafından büyük fedakarlıklar ve sadece yaklaşık olarak 20 yıl önce kazanılan ulusal bir devlet olarak bağımsızlığını da tehdit ediyordu. Türkiye, Almanya'nın zaferini elde etmesinden kaynaklanan bir tehditi algıladı. Ancak Almanya'nın zaferiyle İtalya'nın konumunun güçlenmesi ve böylece İtalya'dan gelen potansiyel tehlikenin artması ve daha da önemlisi, Sovyetler Birliği'nin geleneksel Rus savaş politikasına dönmesi nedeniyle yaşadığı alanın doğrudan tehlikede olduğunu değerlendiriyordu.

Bu nedenle, Türk dış politikasının gözü yeni yılda (1940) öncelikle Moskova ve Roma'ya çevrilecektir. (Politikamızın) başarılı olunması durumunda Türkiye'ye, ne Roma ne de Moskova tarafından tehdit edilmediğini, aksine bir zaferde yer almanın, adil ve sürdürülebilir bir Avrupa düzeni için savaşan yaratıcı güçlerin yanında yer almanın avantajlarını gösterebiliriz. Türkiye'ye, eski ve artık geçerli olmayan zamanın oyuncularının hiçbir şeyi korkutmadığına ve Almanya tarafında yer alınması durumunda ise kazanacak bir şeyleri olduğuna dair bir inanç kazandırılabilir. Alman diplomasisi bu amaç için değerli bir araç olabilir. Bu durumda, beklenen, Batı'nın Türkiye'yi aktif bir şekilde yanlarında yer almaya zorlayan baskısına karşı Türkiye mümkün olduğunca direnmek için elinden geleni yapacaktır.

Reich Türkiye Büyükelçisi adına

SONUÇ

Alman Dışişleri Bakanlığı arşivi araştırmacılara açık olup çok sayıda belge sunabilmektedir. Türk Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin araştırmacılara açık olmaması nedeniyle Alman arşivleri özellikle Türk-Alman ilişkilerinin araştırılıp incelenmesinde özel bir önem arz etmektedir. Yalnız, burada şöyle bir tehdit yatmaktadır. Bu belgelerin -doğası gereği- Alman ilgi, bakış açısı ve çıkarlarına göre düzenlendiği, bilgi, yorum ve değerlendirmelerde de bunun öne çıkacağı göz ardı edilmemelidir. Bu anlamıyla belgelerdeki bilgi, değerlendirme ve yorumların tarafsız olması beklenemez. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı arifesinde, bu büyük savaş hazırlığındaki Almanya'nın bakış açısını araştırmacılara ve konuya ilgi duyanlara sunar.

Yukarıda anlatılanlar bağlamında bu çalışmada şu sorulara karşılık verecek belgeler yer almıştır: Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik çıkarları nelerdir? Politik açıdan nasıl bir taktik izlemektedirler? Askerî planları arasında Türkiye ile ilgili hangi amaç ve niyetleri var? Türkiye'nin diğer devletlerle olan politik ve ekonomik ilişkilerine dair düşünceleri nelerdir? Türkiye coğrafyası ve jeopolitiğinin Almanlar için önemi nedir? Türkiye hakkında bilgi kaynakları nelerdir? Bu bilgileri nasıl işlemektedirler? Güçlü Almanya'nın tehdidi ya da işbirliğine yakın olma konusunda neler düşünmektedirler? Alman teknik, askerî, ekonomik ve finansal gücü ile ilgili Türk tutumu hakkındaki değerlendirmeleri nelerdir? Alman işbirliği ve yardımına karşı tutumları ile gelecekteki olası tepkileri nelerdir? Genel olarak Türkiye'yi ve hükümet karar ve politikalarını nasıl okumaktadırlar?

Bu raporlarda yer alan bütün saptama, yorum ve değerlendirmelerin gerçek durum ya da olguyla tam olarak örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Değerlendirme yapanın yeteneği, (o dönemdeki) ruhsal durumu, dünya görüşü gibi etkenlerle bazı değerlendirmelerin hatalı olarak raporlara geçme olasılığı göz ardı edilmemelidir. Ancak bu raporları düzenleyen görevlilerin alanlarında uzman olduğu ve bu nedenle değerlendirmelerin büyük bölümünün gerçeklerle örtüştüğü de unutulmamalıdır. Bu bağlamda 1939 Yıllık İç Politika Raporu'ndan iki örnek aşağıda verilmiştir.

Bunlardan ilki gerçeklerle örtüşmektedir: *Yeni devlet başkanı (İnönü), Atatürk dönemi ve sıkı otoriter yönetimden dışarıya doğru liberal ve evrimsel bir yönetimle farkını belirgin bir şekilde ortaya koymak istedi. Özellikle basın özgürlüğünü genişletti. Bu nedenle, halkın geniş kesimlerinde mevcut olan "rahatsızlık" duygusunu ifade etmek için fırsat sunabildi.*

İkincisi ise isabetli bir değerlendirmedir: *Türklerin büyük bir kısmı, sonuçta çoğunlukla kırsal bölgelerde çiftçi olarak yaşadıklarından, yüzyıllar boyunca siyasete ve yönetmeye duyarsız bir tutum sergilemektedirler.. Politika, aslında büyük şehirlerdeki aydınlar ve özellikle gazeteciler, milletvekilleri ve yüksek memurların işi olan bir şeydir.*

Bu dönemde Almanya'nın Türkiye üzerinde önce ekonomik nüfuz kurması ve ardından buna koşut politik nüfuz kurarak Türkiye'yi müttefiklerden ayırıp mihvere çekmek istemiştir. Ancak İnönü'nün izlediği politika ne pahasına olursa olsun, bu savaşın dışında kalmaktan şaşmamıştır. Bu anda, Türk dışişlerinin duayenlerinden Kâmrân İnan'ın şu sözlerinin altı çizilmelidir: *Ancak unutmamak lâzım, barışın da bir fiyatı vardır. O fiyat çizgisinin millî açıdan çok iyi çizilmesi, dış dünyaca da bilinmesi lâzımdır. Her şeyi kabul edebilir ve sineye çekebilir imajı çok tehlikelidir. En etkili vazgeçirici kuvvet, kararlılıktır.. Dış politikada önemli bir konu da müzakere tekniği, kabiliyet ve tecrübedir. İnönü'nün bu konuda hakkını teslim etmek gerekir. Bu konuda Mudanya ve Lozan'da da yetenekli olduğunu göstermiştir. Bu değerlendirme Alman yıllık raporlarında da kendine yer bulmuştur.*

1938 ve 1939 yılında içerisinde ekonomi, toplum, savunma, jeopolitik alanları da içeren iç ve dış politika başlıklarında düzenlenen bu dört rapor bütüncül olarak değerlendirildiğinde, Almanya'nın, Türkiye'yi ekonomik olarak kendine daha çok bağlamak ve bu araçla politik açıdan da etki altına almak isteğini gözlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi. (2015). *Türkiye Ekonomisi*. M.-Çatalbaş, N (Ed.)
- Avcıoğlu, D. (1991). *Milli Kurtuluş Tarihi*. (c. 4). Tekin.
- Bıyıklı, M. (2008). Kaynakçalı ve Açıklamalı Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Kronolojisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 347-388.
- Deniz, M. (2018). *Alman Belgelerinde Türk-Alman İlişkileri (1923-1931)*. İlgi Kültür Sanat.
- Kroll, H. (2011). Bir Diplomatın Türkiye Anıları (1936-1943). (P. Tacar, Çev.). *Belleken*, 75(272), 205-260.
- Kuneralp, Z. (1982). *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*. İstanbul Matbaası.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA/AA); Regal: 0, Karton: 4490, Bestand: Konstantinop./Ankara, Politische Übersichten 1936-1940, Band 2.
- Resmî Gazete*. 12.05.1939, Sa. 4206.
- Resmî Gazete*. 16.07.1938, Sa. 3961.
- TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1939). *Haricî Ticaret Yıllık İstatistik 1938*. Kısım 2, Mehmed İhsan Matbaası.
- TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1940). *Haricî Ticaret Yıllık İstatistik 1939*. Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi.
- Yerasimos, S. (1992). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. (c. 3). (B. Kuzucu, Çev.). Belge.